

Книгата като тяло

Милена Цветкова

The Book as a Body

Milena Tsvetkova

Цветкова, Милена. Книгата като тяло. В: Култура, Год. 49, 2005, №7, с. 10-11. ISSN 0861-1408

Tsvetkova, Milena. Knigata kato tyalo [The Book as a Body].

Kultura, 2005, Vol. 49, No 7, pp. 10-11. ISSN 0861-1408

COBISS.BG-ID 1213594852:

<https://plus.cobiss.net/cobiss/bg/bg/bib/1213594852#isbd>

Abstract

This article argues for the need to rethink the concept of the book as a body. The author answers the question: why should we naturalize the holy word “book“ in order to reduce the debate about the book to the debate about the book body? Firstly, because the book, As the oldest inorganic medium, is by its nature a dialectical unity of “text“ and “body“. Secondly, the significance of the book body is reinforced by its almost mythical connection with the human body.

КНИГАТА

По повод националното представително изследване "Книгата и читателят в България", осъществено от социологическата агенция "АССА-М" през ноември 2004 по поръчка на възложителите Асоциация "Българска книга" и Национален център за книгата към Министерство на културата. Респонденти - 1087 души между 18 и 70 години.

Книгата като интерес

Книгата като вещь,
Джон Ъпдайк

Словесен град,
Марин Бодаков

Книгата като тяло,
Милена Цветкова

Книгата като тяло

След дълго скитане по чужди магнитни и дигитални светове, книгата бавно и постъпателно се завръща в своето тяло. Твърде вероятно - поради носталгия, от която боледува не един емигрант.

Защо се налага да натурализираме святата дума "книга", да редуцираме дебата за книгата до дебат за книжното тяло? Първо, защото в книгата, като най-старата неорганична медиа, по природа е заложено диалектичното единство на "текст" и "тяло".

На второ място, значението на книжното тяло се подсилва от почти митичната му свързаност с човешкото тяло. Например, процедурата "изгаряне на клада" е била еднакво приложима и към човека, и към неговите книги. В официалния ценоразпис на професионалните палачи в Париж през XVIII век пише: "прахът на изгорените книги ще бъде разхвърлян по вятъра заедно с праха на изгорените осъдени".

Органичната връзка между човешкото и книжното тяло, на трето място, може да бъде потърсена и във философията. Там човекът се осмисля като единство между "тяло" и "душа". Ако приемем, че книгата е живо същество, както ни подсказва и Стефан Маларме с фразата "Книгите са подвързани хора", логично би било книгата също да притежава неизменните "тяло" и "душа". Душата, разбира се, е метафора на текста.

Интересното тук е, че тялото и текстът могат да съществуват и автономно. От една страна, имаме "текст без тяло" - това е книгата на микрофилм, говорещата книга, видео-книгата, електронната книга. От друга страна е книжното "тяло без текст".

Примерът е буквален. През декември 2002 г. в САЩ, щата Орегон, съпрузите Джордан и Линди Шуайгър представиха книга от 96 страници, но празна. Заглавието ѝ е: "Всичко, което мъжете знаеха за това как да се грижат за себе си, преди да се появят жените".

Когато разсъждаваме научно за книжното тяло, ще бъде грешка, ако го ограничаваме само до изделие с формално-метрични параметри. Защото формалната представа за книжното тяло е като формалният химичен анализ на човешкото тяло, извършен не без ирония от канадския лекар Уилям Ослер (1848-1919): "Човешкото тяло е съставено от химични елементи на обща стойност около 97 цента".

Ще дадем шанс на книгата "да се завърне в бащината къща" само ако я възприемем като плътен жив организъм, като комплексен дразнител, реактив (както я нарече Николай А. Рубакин) на човешкото тяло и психика.

Автентичното общуване с книгата е "четене с тяло". Подобна е и гледната точка на Стефан Цвайг от есето му "Книгата като врата към света": "За нас четенето е станало почти телесна функция..." Четенето с тяло представлява "холистично четене". Ние, обаче, не осъзнаваме какви сигнали пращат всичките ни пет сетива към мозъка, когато четем книга, защото системата на усещанията ни е устроена така, че да подрежда по важност сигналите от външната среда. Тя се концентрира само върху един - върху най-силния, а останалите подрежда "на опашка" - според биологичната им важност или съобразно волята ни. Ако волята ни за разбиране на текста е силна, ако въображението ни е изцяло завладяно от интересното, (тогава) приоритет има зрителният рецептор, а слухът, обонянието и осезанието просто чакат своя ред (до прелистване на следващата страница).

Четенето, разбира се, е комуникация. А социалната психология днес ни въоръжава с много важен факт: процесът на комуникация се състои от 30% вербалност и 70% невербалност. А сред тези 70% най-голям дял заема тактилната комуникация.

Доскоро науката нямаше обяснение за мястото и ролята на фините тактилни усещания във функционирането на човешкия мозък. През 2002 г. в септемврийския брой на сп. "Нейчър нюросайънс" екипът от шведски и канадски учени под ръководството на гьотеборгския неврофизиолог Хакан Олаусон публикува студия за важно научно откритие.¹ Оказва се, че мозъкът се нуждае от информация, получена чрез кожата по две направления - за бърза реакция при опасност и за естетически и сексуални преживявания. Установява се, че в централната нервна

¹ <http://www.dwelle.de/bulgarian/wissenschaft/325202.html/24/04/2003>.

система има т.нар. "влакна А", които реагират на натиск, болка, бодаж, ощипване, и се наричат бързи нервни клетки. Но има и специални нерви - "влакна Ц", които реагират на деликатни докосвания, погалване, топлина. Техните сигнали се изпращат директно в мозъчните сфери, които отговарят за емоциите. Благодарение на тактилните усещания по "влакната Ц" всеки човек изработва емоционалните си реакции, приятните си преживявания, включително и най-интимните. Тактилната комуникация е първична и именно чрез нея новороденото започва да опознава света и му помага по-късно да разбира и речта. Да не забравяме и че благодарение на вродената ни способност за тактилна комуникация, незрящите сред нас могат да четат книги. Нещо повече - неврофизиолозите днес твърдят, че най-ефективният сензорен канал при обучението на човека не е нито зрението, нито слухът, а осезанието.

Всичко това даде право на Ролан Барт да възроптае срещу "фригидната" наука, че не обръща достатъчно внимание на "еротичното отношение" към изследваните явления, а на Умберто Еко да призове да се ускорят изследванията на тактилните аспекти на комуникацията, останали непроучени поради трайно наложеното пуританско вето върху тях. В същото време в модерния технологизиран свят тенденциите не прощават - регистрира се феноменът "сензорен глад".² Това е сериозен проблем за съвременния човек, който живее във все по-стерилна среда, с все по-еднотипни мирозми и материи.

² <http://www.dwelle.de/bulgarian/wissenschaft/325202.html/24/04/2003>.

Известно е, че дете, лишено от телесен контакт, изостава в психическото и физическото си развитие и накрая загива. При възрастните недостатъчната стимулация на онези зони в мозъка, които анализират импулсите от петте сетива, може да доведе сетивно импотентните до смърт. Установено е също, че обонянието и осезанието са много по-отговорни за емоционалността на човека, отколкото зрението и слуха. Затова, ако не ангажираме носа и кожата си с достатъчно работа, сме обречени на лошо настроение, депресии и психическа лабилност.

Впрочем, по умозрителен път до тази важна природна закономерност е достигнал още Аристотел. "Без осезанието - пише той - не може да има никакво друго сетиво." Докато другите четири сетива са заради благополучието, осезанието прави живота, обобщава той.

В научните и военните среди е известен "методът на лишаване от всякакви сетивни възприятия". Прилаган е както преди много векове, така и по време на Виетнамската и Корейската война. Нарича се още "мълчаливо изтезание". Проверен е и чрез научен

експеримент - няколко доброволци се подлагат на продължителна сетивна изолация, чрез тотално изолиране на тялото от външни дразнители. Само след няколко часа са отчетени следните смущения в организма - мозъчните ритми се объркват, комуникациите между мозъчните центрове се нарушават, възникват илюзорни мисли и възприятия, зрителни и слухови халюцинации, пълна дезориентация във времето и пространството. По-продължителното прилагане на този метод за изтезание, според неврофизиолозите и психолозите, може да доведе до мозъчна смърт.

Макар и не толкова радикално, но четенето на книги без тяло, общуването с нематериални четива също може да провокира сензорен глад. При четенето "hands free" (свободни ръце) отсъства разлистването с пръст, няма я способността на книжното тяло да се огъва под волята ти да спреш за миг, да подгънеш ъгълчето и да си припомниш нещо по-напред. Няма го онзи комплексен възбудител, който подхранва естествената ни необходимост да държим това, което ни влива знание, в ръцете си, да го опипваме, галим, усещаме, подушваме или сгушваме.

Не случайно ХХ век беше наречен "век на всеобщо неразположение". Технологизацията на живота и мисълта обезцени тялото и чувствата. Неразумната рационализация на познавателните и творческите процеси, техническият фетишизъм внушаваха, че човек не се нуждае особено от своето тяло, че то отклонява вниманието, времето, средствата и усилията. В изкуствената компютърна среда, в която бе ампутирано книжното тяло, и тялото на човека се оказва празна и ненужна "обложка". Нещо повече - потребностите на тялото станаха досаден шум, бариера за нормалното функциониране на Мрежата. И както твърдят изследователи на "Виртуалната реалност" - ще се множат хората, недоволни от телата си, а в същото време свършени работи ще си търсят тяло, в което да се настанят.

Само че, вместо да се чудим кога ще се реализират тези кошмарни футуристични сюжети, би било по-добре да се вслушаме в съвета на Умберто Еко: "Спете спокойно! Книгата няма къде да се крие." Можем да сме спокойни, защото разполагаме с достатъчно доказателства, колкото парадоксални, толкова и закономерни, че книгата се завръща към своето - а това означава и към нашето - тяло.

Книгата, както знаем, е най-старата материална медиа и най-надеждният спътник на мислещия човек от поне пет хилядолетия. Тъй като очевидно е оцеляла, можем да приемем, че е била и ще бъде подвластна на всички познати досега универсални

закономерности. Ще се спра на по-важните от тях, които гарантират категоричното й оцеляване. На първо място трябва да споменем Закона за съхранение на информационните обекти и технологии. Според него - веднъж възникнали, видовете комуникация не само че не изчезват, а се съхраняват трайно и в информационната среда, и в индивидуалните мисли и действия. Особена "заслуга" за, да кажем, вечното съхраняване на книгата тук има основният закон на социалната информация - Законът за съразмерността на информационните средства с параметрите на човека. От всички комуникационни средства книгата е най-съразмерна на човека - и като форма (за една или две ръце), и като площ, обем и тегло. Хартията (наред с другите естествени материали за книги) е най-ергономична за окото - докато от хартията четем чрез отразена светлина, от компютърния екран четем чрез самоизлъчващата се светлина. Разликата е огромна. Хартията се оказва и най-ергономична за тактилните ни сетива - книгите за разглеждане се издават върху твърда и нехигроскопична гланцирана хартия, а книгите за ума и душата - истинските книги, се правят от мека, като пух на новоизлюпено патенце, офсетна хартия с плътност 50-60 грама.

Оцеляването на книжното тяло се дължи и на една изключително важна особеност на човешкото мислене - по природа то е многоизмерно и се нуждае от мултисензорност. Като цяло психичното пространство на човека също е многоизмерно. Мозъкът е мрежа от центрове и периферии на психични процеси, "очакващи", "гладуващи" за разнородни и разнопосочни сигнали по всички сензорни канали на човешкото тяло.

А тенденцията, която връща книгата в нейното тяло, можем да означим с израза "назад към хиперсетивността". Известно е, че преди *homo sapiens* е бродел по земята т.нар. *homo sensitiv* (чувстващият човек). Развивал се е в довербалния стадий на цивилизацията, а средата му е била хипертекстова. Нормалното му общуване със света се е провеждало по многоканална система, през всички сетива, базирани на т.нар. първа сигнална система. Древният човек (преди 40-15 хил. год.) е опознавал чрез допир, мирис, вкус, зрение и слух целия природен сензорен хипертекст. Ако се доверим на теорията за историческите цикли на Арнолд Тойнби и на обяснения от него принцип на палингенезата³, т.е. на цикличното възвръщане на нещо съществувало, но атрофирало, можем да обобщим: книжното тяло е оцелявало и ще оцелее благодарение на стремежа на човешкото тяло да си възстанови най-древната способност - многоканално общуване в естествена хипертекстова среда.

Подобно на "носталгията по златния век", цели 15 хиляди години

³ Палингенеза (гр. *palin* - отново, *genesis* - произход, раждане) е термин, който означава:

1. възвръщане, преоткриване, повторно раждане на организъм или на отделни негови особености, закърнели в някакъв етап от развитието му (биол.);
2. в античната философия - учение за непрекъснатото

(докато трае стадият на вербалната епоха, от който 5 хил. год. - писмена) човечеството се стреми да си върне загубения синтетизъм на "сензорната" комуникация, да си възстанови древните хипертекстови технологии за цялостното, холистично възприемане на обектите и света.

Примерите могат да започнат от древните ръкописи с миниатюри и кожени подвързии, през съвременните книги с илюстрации, ароматизираните книги, книгите с аудио- и видеокасети, с компактдискове или DVD до актуалните мултимедийни издания и най-новите сензорни периферни устройства и програми за компютърна комуникация. За създаването и усъвършенстването на сензорните и по-специално - на тактилните технологии в комуникациите се грижи и новата наука - Хаптика.⁴ Различните направления в съвременната наука за тактилната перцепция - психологическо, техническо и естетическо, концентрират интересите и постиженията си в сферата на изкуствения интелект и виртуалната реалност. Същественният принос принадлежи на феноменологичните анализи на телесността и чувственото познание на Морис Мерло-Понти, Гастон Башлар, Ролан Барт, Жил Делюз и Жан Люк Нанси. От 1990 г. в Масачузетския технологичен институт функционира Лаборатория за човешката и машинна хаптика (The Laboratory for Human and Machine Haptics), по-известна като Лаборатория на осезанието. Един от съществените клонове на хаптиката, който ще има пряко отношение към изкуството на книжното тяло през XXI век, е т.нар. "тактилно изкуство" (touch-art). В известния "Манифест на тактилното изкуство", публикуван в книгата на Михаил Ъпщайн "Новото сектанство: Типове религиозно - философски умонастроения в Русия" (Москва, 1994), се настоява всички произведения на изкуството и духа да са "ръкотворни" и да могат да се възприемат и в тъмнина, и в тишина - чрез опипване. Нещо повече - повърхността им да бъде предмет на най-фини преживявания и пространство на художествено търсене. Отнесено към книгата, това означава читателят да преоткрие себе си като "осезател" (срв. "зрител", "слушател"). Това означава и друго - че тактилните книги не са само за незрящи читатели, че книгата, която ще върне удоволствието от познавателната и творческата дейност е именно осезаемата, тактилната книга.

Съвременните мултимедийни книги са отличен образец на извършващия се днес обратен процес на синкретизъм, на сливане на всички медийни канали и технологии в една среда - отново наричана "книга". Усилията на производителите на мултимедийни книги потвърждават правилността на още една закономерност - за концентрацията на медиите или на комуникационните канали, и твърде бързо доказаха на практика, че именно книгата е най-

възраждане на света и цикличното възвръщане на по-рано съществувало. Научните разработки употребяват синонимите "регенерация", "рекапитулация" за обозначаване на същата закономерност. Арнълд Тойнби говори за палингенеза в рамките на социалната система, етап в обществената еволюция, винаги предхождан от "разкол" или "разпад".

⁴ Эпштейн, Михаил. Хаптика - наука об осезании, http://veer.invo/31/v31_khaptika1.html/18/08/03; Компьютеры учатся чувствовать, <http://www.zdnet.ru/10/09/2001>; Осязание через интернет, <http://www.nebolei.ru/s.php/1021.htm/25/07/2003>.

удобната мултимедийна среда. Ето някои примери:

* От 2000 г. Интернет стана генератор на важни научни монографии и учебници, използващи мултимедийността, първото сред които беше научното изследване на П. В. Аврамов и С. Г. Овчанников "Квантово-химическо и молекулярно-динамично моделиране на структурите и свойствата на въглеродните наноструктури и техните производни" (2000 г.), в което паралелно с описаните резултати се излъчват десетки молекулярно-динамични филми.

* През април 2002 г. компанията Adobe Systems пусна на пазара системата за макетиране на делови издания Frame Maker 7.0 с възможности за "многоканална" публикация - за Web, за джобни компютри, за устройства за четене на електронни книги, за компактдиск и за традиционен вид хартиена книга.

* Отскоро на руския пазар е мултимедийната версия на "Алиса" на Луис Карол върху два компактдиска в комплект с английските хартиени издания на книгите (изд. КомТех). Изданието представлява синтез от всички възможни медии, във формата на "жива", интерактивна книга: текстът е на английски език, придружен с пет руски превода, английско-руски речник, езикови и литературни коментари, биографията на Луис Карол и негови лични фотографии, 7 часа аудио-разказ на двете книги (на английски и на руски език), фрагменти от анимационни филми, включително и триизмерна анимация, говорещи илюстрации, слайд-шоу с класическа музика, както и с възможности за намеса на читателя не само в интерактивните игри, а и в оформянето на дизайна, шрифта и т.н.

* "Многоканални" книги вече предлагат и българските издатели: книгите с аудиокасета "Стефан Данаилов" (2002), "Любомир Левчев" (2003) от издателската поредица на Вилиона Кънева; мултимедийната версия на детския роман "Гората на призраците" на Златко Енев (изд. "Пан", 2002), предлагаща текст, илюстрации, анимация и звук; мултимедийната "Съвременна българска енциклопедия" (изд. "Gaberoff", 2003), която на площ два компактдиска предоставя 45 хиляди енциклопедични статии, История на България, Тълковен речник и Речник на чуждите думи, пет двуезични говорещи речници, мултимедийен атлас на света, 8000 снимки и илюстрации, 30 мултимедийни филма и музикални клипове. Нещо повече - дойде времето и на хиперсензорния Интернет. Всички нови системи и технологии за "сетивно" осигуряване на компютърните контакти с автентичните телесни усещания за допир, мирис и вкус дойдоха, за да опровергаят

слуховете за "края на тялото".

А в подкрепа на тезата, че книгата не само че не се предава, а и упорито се прибира в своето хартиено тяло, ще ни послужат следните факти от първите години на XXI век:

* Потреблението на хартия бележи незапомнен ръст в световен мащаб: от 1960 до 2001 г. се е увеличило 4 пъти, като само за периода 1982-1990 г. е нараснало 2 пъти. По данни на Hewlett Packard само през 2001 г. през принтерите в САЩ е минала хартия с 50% повече, отколкото е общото количество за 5 години назад. Стигна се до там, че и американският проф. Харпър, автор на книга за "офиса без хартия", да вдигне ръце: "Очевидно, нищо не зависи от техниката. Хората просто изпитват потребност от хартия." (август, 2002).

* Устройствата за четене на е-книги стават все по-идентични на книжното тяло - по формат, тегло, дву-странични (с два екрана - ляв и десен), гъвкави (могат да се отварят и затварят като корици) и даже - облечени в кожени подвързии.

* Разработват се нови варианти на традиционната форма на книгата, като руският проект "Magic Book" за удобно четене, с разглобяема подвързия и подвижни коли.⁵

* Сериозен аргумент относно носталгията по книжното тяло представлява актуалното изкуство "Книга-обект", при което художникът гледа на книгата изключително като на тяло и подчертава неговата забравена естетическа стойност. По-интересните art-books представляват книги, направени от ламарина, пясък, дърво, коноп, хляб, телени мрежи, арматури и човешки коси. В рамките на т.нар. "книжен постмодерн" се подготвят изложби с "висящи книги" от тавана или със скулптурни композиции от ръкоделни книги. Важното тук е, че авторите на art-books използват средствата на изкуството, за да въздействат на издателите, които губят интерес към библиофилския вид на книгите, към малотиражните скъпи уникални издания. Девизът на тези художници е: "Ние искаме да съхраним книгата в XXI век и затова я разрушаваме".

Смея да твърдя, че днес не съществува криза на технологията, нито на авторството, нито на четенето. Има криза на въображението, на разбирането и на смелостта на издателите на книги. Шансът на книгата е в техните ръце. Длъжни са да предлагат книги в привлекателен за човешките сетива вид, да издават "сексапилни" книги с еротични книжни тела, да създават завладяващи преживявания със своите продукти.

⁵ <http://www.dsing.ru/portfolio/sites/localversions/magicbook/>

Необходимо е тук да приведем мнението на човека, който създаде фундамента на европейския полиграфичен дизайн за ХХ век - Л. Лисицки, изразено в най-рефлексивната му статия "Книгата от гледна точка на зрителното възприемане - визуалната книга": "Словото има две измерения. Като звук словото е функция на времето, а като изображение - функция на пространството. Бъдещата книга трябва да бъде и едното, и другото. Автоматизмът на съвременната книга ще бъде преодолян, в противен случай автоматизираният образ на света ще спре да съществува за нашите чувства и ние ще се окажем в пустота. Енергийната мисия на изкуството е да превърне пустотата в пространство, т.е. във възприемаемо чрез нашите сетива организирано единство".⁶

Формата, тялото на книгата не само не са излишни, а и са призовани да усилят въздействието на съдържанието. В този смисъл, книгата на ХХI век ще трябва да става все по-изразителна, все по-пластична и все по-съблазнителна. Би било най-добре, ако можем да разберем какви са личните предпочитания на самата книга. Сигурна съм, обаче, че ако можеше да говори, книгата-скитница ("dead tree version", както я иронизират американците) би тропнала с корици към всички, които пируват над поваленото ѝ тяло: Чакайте! Нали последният се смее най-добре - защо ме пререждате?

Милена Цветкова

Д-р Милена Цветкова е доцент в катедра "Печат и книгоиздаване" на ФЖМК при Софийския университет "Св. Климент Охридски".

⁶ <http://www.artbook.km.ru/news/010930.html/18/08/2003>.